

EMLÉKEZÉS A BUDAPESTI UNITÁRIUS TEMPLOM SZÁZ ÉVÉRE

Az első budapesti unitárius templom száz évének, az 1928. évi legátusi szolgálatomat is figyelembe véve, több mint 60 esztendőn át különféle szolgálatokban személyes részese voltam. Az erdélyi unitárius egyház harmadik püspöke Enyedi György tudós és jeles prédikátor egyik beszédének alapjául Lukács evangéliuma 12. részének 32. versét választotta: „Ne félj te kicsiny nyáj, mert tetszett a ti Atyátoknak, hogy néktek adja az országot.“ Ennek az alapigének szellemében igyekszem a régmúlt időkről emlékezni, mondanivalómat rövidre fogni, inkább csak vázolva a legfontosabb történéseket.

Az 1848. évi országgyűlés az Erdélyben már 1568 óta „recepta religio-ként“ elismert unitárius egyházat Magyarországon is törvényesen elismertnek nyilvánítja *unitaria religio* néven. 1868 után az új parlamentben már több unitárius képviselőt találunk, közülök csak néhányat említek: Orbán Balázs, Ferencz József püspök Odeschalci Arthur, Boncza Miklós, akit Ady Endre apósaként ismer a közvélemény, valamint Daniel Gábor, aki később a parlament alelnöki tisztét is betöltötte. Kiegészítés után megindul az erdélyiek Budapestre költözése. A vallás- és közoktatásügyi minisztériumba Buzogány Áron személyében unitárius tisztségviselőt neveznek ki, aki összegyűjti lakásán az unitáriusokat. 1869-ben gyermeke kereszteselésére Budapestre hívja angliai útjának sorstársát és barátját, Ferencz József akkori kolozsvári lelkész. Ebben az évben tartják az első nyilvános unitárius istentiszteletet Török Pál református püspök által átegenedett teremben, melyen ő maga is részt vett. A következő években egyre több alkalommal jön unitárius lelkész Kolozsvárról istentisztelet tartására. A szolgálatot az evangélikusok Deák téri termeiben tartják a templom felépüléséig. Az unitáriusok száma közben gyarapszik, 1885-ben Ferencz József püspök kinevezi Derzsi Károly tordai tanár-lelkészt az első budapesti lelkésznek. A főváros telket ad, megindul a küzdelem a templom-építésért. 1890. október 26-án került sor a felavatására, melyen a vallás- és közoktatásügyi miniszter is jelen volt. A krónikás feljegyezte, hogy az avatáson szolgált három lelkész más-más arculatát mutatta be az unitarizmusnak. Derzsi a radikalizmus, Péterfi Dénes az unitárius ortodoxia, Ferencz József a kettőt kiegyenlítő szellemet képviselte.

A hívek és prédikáló lelkész képviselték együtt az unitárius gondolatot. A következőkben a szószék szolgálattevőinek egy-egy vonással való jellemzésével kíséreltem meg a megemlékezést a történeti sorrendben. Derzsi Károly némi vonakodás után jött Budapestre; mint prédikátort hamar népszerűség övezte. Az erdélyi hívek mellé felsorakoztak a hozzánk csatlakozottak is. Derzsi munkáját az építésben és azután is, három jeles világi ember támogatta, akiknek nevét a Nagy Ignác utcai templom kapubejárataánál elhelyezett emléktábla ma is őrzi: Hajós János, Kálnoki Bedő Albert, dr. Székely Ferenc. Derzsi sikeres szószéki szolgálatai mellé 1892-ben Unitárius kis könyvtár c. kiadványsorozatot indít, melyben angol és

amerikai unitáriusoktól fordított tanulmányokkal tesz jó szolgálatot. Sajnos, nehezen szokja meg a budapesti életet, hazavágyik; többször maradásra bírják, végül 1895-ben állásáról lemondva, hazamegy Tordára Utóda, 1896-ban néhány hónapig Gál Miklós, aki visszament Erdélybe. Később nyugdíjasként ismét Budapesten szolgált néhány év után, sírja a Farkasréti temetőben a feledés sorsára jutott.

A századfordulóra új, fiatal, erőteltjes lelkész kerül Torockóról Budapestre Józán Miklós személyében. Mindkét elődjéhez hasonlóan ő is éveket töltött az akkor még Londonban működött, ma Oxfordi Manchester College néven ismert unitárius teológiai intézetben. Közel fél évszázadon volt a gyülekezet lelkésze. Jeles prédikátor, közismert személyisége a főváros egyes társadalmi mozgalmainak. Legjobb barátja e kor ismert református prédikátora, Haypál Benő. Szívesen vállalkozott a szörványokban élő kisebb csoportok meglátogatására, körükben tartott istentiszteletei, főként az első világháború utáni években, valóságos erdélyi találkozók voltak. Több vidéken épült unitárius templomunk felavatása Hódmezővásárhelytől Kocsordig az ő szolgálatai ideje alatt történt. A XX. század első éveiben létrehozta a Dávid Ferenc Egyletet, melyben más felekezetek ismert professzorai, a nagyváradi főrabbi is szerepelt. A felekezeti sajtó egy részének bírálatától Ady Endre védett meg ritkán idézett kis írásában. A Dávid Ferenc Egylet évkönyvei évekig kedvenc olvasmányai voltak az unitarizmus iránt érdeklődőknek.

Kezdetől fogva gondot jelentett a budapesti unitárius fiatalok valóságosoktatása. Az egykori Koháry utcai irodán szombaton vagy vasárnap istentisztelet előtt és után tartott vallásitanítási órákra néhányan a régiéek közül, a 90 éven túl ma is élő Gyarmathy István, valamint Bartók Béla főgondnokunk is szeretettel emlékszik vissza, másokkal együtt.

Józán Miklós 1902 óta a dunatiszamenti unitárius gyülekezetek eszperese, s 1918 után ő lett az egyház vezetője. Dicséretére szolgál, hogy 1922-ben, amikor már erdélyi egyházi lapok nem juthattak el rendszeresen Budapestre, *Unitárius Értesítő* címen, egyházi folyóiratot indított, mely ma *Unitárius Élet* név alatt a régi hagyomány folytatója. Az 1926-ban megalakult Felsőházban, a történelmi egyházak képviselői mellett ő is hivatalból tagsági helyet kapott. Felsőházi beszédei egy részét *A fejedelem és papja* c. kötete őrizte meg az utókor számára. 1941-ben választották meg kolozsvári püspökké, s csak ekkor vált meg szeretett budapesti gyülekezetétől, ahová még püspök korában is ellátogatott rádióközvetített szép beszédeivel.

1920-at írtak, amikor a háború után Budapesten maradt Bíró Lajos lelkész, aki ettől az időtől fogva szószéken és a hitoktatásban nyolc éven át hűséges segítője volt Józán Miklósnak. Prédikációit és vallásitanítói munkásságát éppen úgy jegyeznünk kell, mint azt is, hogy megindulásától felelős kiadóként társa volt Józán Miklósnak az *Unitárius Értesítő* szerkesztésében.

Az első világháború után a lelki kapcsolat életben maradt Budapest és Kolozsvár között, de a gyakorlati teendők megoldása egyre inkább önállóvá tette a magyarországi egyházat. Egyházbírói értelemben nem történt szakadás, de talán utoljára az 1928-ban Budapestre kinevezett hitoktató lelkész kapta megbízását a kolozsvári püspöktől, azután a kinevezéseket Józán Miklós eszközölte.

Az 1928-as esztendő jelentős változást hozott a budapesti gyülekezetben. Bíró Lajos cserélt a hódmezővásárhelyi Barabás Istvánnal, aki

most már Józan mellett egyenlő gazdája volt a Koháry utcai templom szószékének. Ketten együtt, de főként Barabás szorgalmazta, hogy a magyar Rádió havonta egy alkalommal az unitárius templomból is kapcsolja az istentiszteleteket, ez a második világháború végéig így maradt.

1928-ban két rendes hitoktató lelkész kapott kinevezést: dr. Iván László és Pethő István, akik számos csoportban, a fővárosban és a környékbeli elővárosokban, gondoskodtak közel 500 unitárius gyermek vallásneveléséről s végeztek részükre ifjúsági istentiszteleteket is. Az első világháborút követő években Józan Miklós kíséretével amerikai és angol unitárius egyházi képviselők látogattak el az erdélyi kisebbségi helyzet megvizsgálására. Kolozsvárról magukkal vittek egy fiatal lelkészt, Csiki Gábort, aki amerikai tanulmányútja után Budapesten telepedett le és kezdte meg lelkészi szolgálatát. A külföldi unitáriusok anyagi támogatásával megvásároltak egy házat a IX. kerület Hőgyes Endre utca 3. sz. alatt, ahova a főváros és a hívek jelentős támogatásával egy templomot építettek, és az egyetemi hallgatók részére Diákotthont is létesítettek. Így egy második templommal és egy intézménnyel gazdagodott a fővárosi unitáriusság. Hosszú éveken át rendezetlen volt a gyülekezet jogi helyzete, végül is a második világháború utáni években a Hőgyes utcai templom beleolvadt a budapesti gyülekezetbe. Ma is két temploma és két lelkésze van a budapesti egyházközösségnek.

Visszapillantva még az 1928-as esztendőre, mely egyben a második templom felszentelésének az éve, meg kell emlékeznünk arról, hogy Barabás István lelkészsége alatt a budapesti presbitérium megújult. Több új erő kapcsolódott be a munkába, s főként dr. Tóth György és későbbi gondnoktársai és a presbitérium bölcsessége sok új gondolat megvalósítását tette lehetővé. Rendszeressé váltak a pestkörnyéki városokban a vasárnap délután tartott istentiszteletek és gyülekezeti összejövetelek. A budapesti gyülekezet, mint édesanya támogatta nemcsak a pestvidéket, hanem a távolabbi gyülekezeteket is. Józan Miklós fáradhatatlanul folytatta vidéki missziói látogatásait, s prédikált majdnem minden megyeszékhelyen, ahol az első világháború után jelentősen meggyarapodott az Erdélyből áttelepült unitáriusok száma. Az *Unitárius Értesítő* szerkesztését Józantól Barabás, majd dr. Iván László veszi át és végzi 1938-ban bekövetkezett váratlan haláláig.

A Nőszövetség munkája, a cserkészcsapat megalakulása, a magyar-kuti telkek megvásárlása, majd az ottani építkezések, a lelkészekre újszerű gondokat szabtak, melyeknek igyekeztek egyetértésben eleget tenni. Néhány alkalommal, főként 1940—44 közti években több erdélyi lelkész is szolgált budapesti rádiós istentiszteleteken. Mindkét templomunkban tartotta 1943-ban az országos unitárius lelkész kör konferenciáját, mely erősítette a kapcsolatot az unitáriusok között.

Az 1930-as években elindult önállósulási törekvések 1940-ben abba maradtak, Kolozsvár lett újra a központ. A lelkész jelentős munkatársa volt a kántor is. Évtizedeken át Péterffy Gyula töltötte be a feladatkört, majd nyugalmba vonulásakor megválasztott utóda Nagy Sándor szép hangjával gazdagította templomi szolgálatainkat. 1940—44 között az Erdélyből időleges munkára feljött fiatal legények és leányok részére a Hőgyes utcai templomban este 6 órakor tartottunk istentiszteletet és a gyülekezeti teremben összejövetelt. E munka is megérdemli a feljegyzést.

Az egyházi vezetők mellett 1922 óta dr. Mikó Ferenc államtitkár vezetésével működött a főként egykoron erdélyi Főtanácson megválasztott

tagokból álló Igazgató Tanács, mely a felsőbb felügyeletet látta el egyházunkban. Működése 1940—44 között szünetelt, majd újra felújult és az 1960-as évek vége felé újra megindult egy önállósulási folyamat, melynek fő mozgatója a román kormány 1949-ben hozott törvénymódosító rendelkezése volt, mely törölte a kolozsvári püspök főhatósága alatt működő egyházkörök közül a duna-tiszamenti, mely kénytelen volt önálló életre berendezkedni.

A századfordulón megalakult az unitáriusokat tömörítő a ma International Association for Religious Freedom elnevezés alatt működő szervezet. Az alakuló közgyűlésen Ferencz József püspököt Boros György teológiai tanár képviselte. Az első világháborúig tartott kongresszusokon hol kolozsvári teológiai tanárok, hol Józán Miklós tartott előadásokat és képviselte a magyar unitarizmust. Ez a második világháború után megváltozott. Mert a román hatóság az erdélyi unitáriusság részére engedélyezett ugyan képviselőket a nemzetközi kongresszusokra, de ők minket nem képviselhettek. Így mi külön kellett elküldjünk képviselőinket. A jelentősebb 1937. oxfordi és más későbbi kongresszusokon igyekeztünk a lelki együttműködés mellett a testvéri kapcsolatokat egymás állandó támogatásával tovább építeni. A mostani romániai változásokat figyelemmel kísérjük és örvendünk annak, ha otthon újabb lehetőségek nyílnak meg a közös és külön végzett munkákra. E sorok írója állandóan azt hangsúlyozta, hogy mi az erdélyi anyaszentegyház gyermekei vagyunk és hálás szívvel gondolunk őseink otthonára akkor is, amikor nem mindig juthatunk el jelentősebb találkozókra.

Iván László halálával megüresedett hitoktató lelkészi állásra 1933-ban pályázatot nyújtott be és kinevezést nyert Szent-Iványi Sándor korábban kolozsvári lelkész, majd a Teológiai Akadémián a gyakorlati tanészék professzora. A hitoktatói feladatköre mellett szívesen vállalt szószéki szolgálatot is. Emellett angol oktató csoportot létesített, a bibliaköri munkát felújította, modern hangvételű prédikációi sok hívet szereztek. Kelemen Béla gondnoknak javaslatára a Koháry utcában is gyülekezeti terem létesítettek az egyháztársadalmi tevékenység részére. Szent-Iványi Sándor politikai tevékenységet is folytatott, és a háború alatt a lengyel menekültek elhelyezésében és német fogságból szökött angol és amerikai katonák továbbjuttatásában segített.

Józán Miklósnak 1941-ben kolozsvári püspökké történt megválasztásával budapesti lelkészi állása megüresedett. A presbitérium egy része az addig nem létezett első lelkészi állásra hirdetett pályázatot — ezt Józán püspök megerősítette —, így a két régi esélyes Barabás István és Csiki Gábor nem adtak be pályázatot; a püspök Szent-Iványit kinevezte. Politikai szereplése, mint országgyűlési képviselő, a Polgári Demokrata Párt vezetője, fővárosi tanács tag, népszerűvé tették. Korán megérezte, hogy az 1945 után létrejött konszolidáció csak átmeneti állapot lehet. Így 1946-ban, amikor az angol unitárius egyháztól két személy részére meghívás érkezett a közgyűlésükön való részvételre, e sorok írójával együtt 1946. szeptember 13-án Angliába utaztak. Onnan azonban csak e sorok írója tért haza, utóbbi pedig továbbutazott az USA-ba, s ottani rövid politikai tevékenysége után Lancaster város unitárius gyülekezetének lelkészeként hunyt el 1982-ben.

Az egyházvezetés 1945—46-ban Szent-Iványi Sándor kezében volt. 1947-re világossá lett, hogy nem tér vissza Budapestre. Új egyházi vezető választására került sor a pestlőrinci közgyűlésen. Barabás Istvánt

mellözve, a többség Csiki Gábort választotta meg, aki mellé új világi vezetők álltak sorba. Később dr. Gálfalvy Istvánnak jutott jelentősebb szerep, amikor a többi egyházhoz hasonlóan, az unitáriusok is egyezményt kötöttek az akkori már kommunista befolyás alatt álló magyar állammal. Az egyezményt Csiki Gábor és Gálfalvy István írták alá. Az egyház élete új ösvényen haladt tovább. Még a háborús évek alatt kerültek budapesti szolgálatba Bencze Márton, Kereki Gábor, Szolga Ferenc, később Győrfi István, akik közül az utóbbiak sokszor szolgáltak e templom szószékén. Barabás István megfáradva a szolgálat terhétől, nyugalomba vonult. Nem csekély állami támogatással, néhány évre a szószék gazdája egy Erdélyből 1944-ben távozott lelkész, Buzogány Kálmán lett. 1952-ben élt az akkori állami nyugdíjat biztosító lehetőséggel és nyugalomba vonult.

Az egyházvezetői tisztelet ekkor betöltő Csiki Gábor nem vált meg a maga építette Hőgyes Endre utcai templom szószékének szolgálatától. Így egy ugyancsak a háborús események rendjén Magyarországra sodródott fiatal, tehetséges prédikátor R. Filep Imre került 1953-ban a budapesti gyülekezet lelkészi tisztségébe. Beszédeiben érvényesült német nyelvtudása révén a Tillich képviselte modernebb teológiai gondolkodás és kiváló szónoki készsége népszerűvé tette.

A második világháborút a templom viszonylagos kevés károsodással élte át, csak az udvar felőli ablakok sérültek meg a légnyomástól, melyeket Bartók Béla ifjabb fia, Péter adományával kijavítottak. Az 1956. évi forradalom napjait követő hadi események és a szovjet csapatok bevonulása nem tett nagyobb kárt templomunkban. Az egyházvezetésben azonban változás történt, 1957-ben Csiki Gábortól a Hőgyes Endre utcai templom új lelkésze Pethő István vette át az egyházvezetés tisztségét. A régi Koháry utcát a második világháború után Nagy Ignác utcának nevezték el a hatalom birtokosai, mondván, hogy Nagy Ignác, mint újságíró 1848/49-ben Kossuth oldalán forgatta tollát, s nem való, hogy egy herceg neve jelezze továbbra is a templomunk melletti utcát.

R. Filep Imre 1953-tól haláláig népszerű prédikátor, gyülekezeti belmissziót végző lelkész volt. 1966-ban az egyházvezetői választáskor ő nyerte el e tisztelet is, melyet csak rövid ideig tölthetett be. Fő érdeme az 1968-ban a Deák téri evangélikus templomban tartott emlékszinat megszervezése, melynek rendjén lelkészt avatott és megalapozta a magyarországi unitáriuság önállósulásának alapjait, azzal, hogy a zsinat kimondotta, miszerint önálló egyházként kérte és nyerte el az állami elismerést. 1970 decemberében szinte fiatalon, 55 éves korában felmondta a szolgálatot. A temetésén jelenlevő nagyszámú gyászoló mutatta egyebek között azt, hogy belföldön és külföldön egyaránt megbecsült vezetője volt egyházának és gyülekezetének.

R. Filep Imre halála után a szószéki szolgálat ellátásában átmenet következett be. Az 1971-ben hatályba lépett új egyházalkotmány állami elismerése után az egyház-vezetői tisztségbe megválasztott dr. Ferencz József nem vállalta a kettős, püspöki és Nagy Ignác utcai lelkészi, szolgálatot. Az egyház világi vezetését Bartók Béla fia, ifj. Bartók Béla vállalta, s 1971-ben történt beiktatása óta ma is ő végzi főgondnoki szolgálatát. A Nagy Ignác utcai gyülekezet lelkésze 1982-ben Huszti János lett, akit az egyházközség nagyobb többsége választott meg tisztségébe. A lelkészi teendők mellett az egyre korosodó püspök mellett más egyházvezetői feladatokat is magára vállalt és végzett.

Beiktatásomkor, mely egybeesett főgondnoktársam beiktatásával, az összes hazai történelmi egyházak felelősei jelen voltak. 1971-ben újra átvettem az *Unitárius Élet* szerkesztésének feladatkörét, melyet első ízben dr. Iván László halála után 1938-tól 1942-ig már betöltöttem. Néhány közreadott könyv, köztük egy angol nyelvű jelzi egyházi törekvéseinket. Bartók Béla főgondnokkal együtt 1979 s az azt követő években mindig jelen voltunk erdélyi testvéreink jelesebb alkalmain mindaddig, míg ezt nem tették lehetetlenné. 80-ik életévemet betöltve úgy éreztem, hogy fiatalabb erő kezébe kell lennem az egyházvezetés feladatát. Utódomul nagy többséggel Huszti Jánost választották meg egyházunk vezetőjéül, aki a reform forrongásai közepette, mint 1988 őszén megválasztott püspök, irányítja egyházunkat. A püspök és a szószék gazdája, Dr. Kaplayné Schey Ilona segítségével rendezte egyházi könyvtárunkat, mely ma az egyetlen hazai gyűjtemény, mely Erdélyben 1918 után megjelent unitárius könyveket és egyházi folyóiratokat őriz. Köztük a legnagyobb érték Dávid Ferenc egyházalapító püspökünk 1569-ben megjelent prédikációs kötetének eredeti kiadása.

A Nagy Ignác utcai gyülekezet lelkészei egyházalapító nagy püspökünk szellemében igyekeztek szószéki szolgálatukat végezni; s a 100 éves évforduló alkalmából idézem gondolatait: „Istentől az emberbe oltott természetes ismeretek, Isten ígéje, a tapasztalat mind megerősítenek abban, hogy Isten számszerint egy, ki forrása és eredete mindenkinek, ki mindennel elegendőképpen bővülködik, adhat mindenkinek mindent, senkinek segítségére vagy tanácsára nem szorul, akitől minden létezőnek kezdete és származása van!“ „Az pedig az örök élet, hogy megismerjenek Téged, az egyedüli igaz Istent, és akit elküldöttél, a Jézus Krisztust.“

GAAL GYÖRGY

EGY FELEKEZETKÖZI EGYETEM ALAPÍTÁSA KOLOZSVÁRON 1920-BAN

Május végén olvashattuk sajtónkban a Királyhágó-melléki Református Egyházkerület Tanügyminisztériumhoz intézett levelét a magyar nyelvű oktatás ügyében, s ebben található annak a szándéknak a megfogalmazása, hogy amennyiben nem engedélyezik a Bolyai Egyetem felállítását, „egyházunk a magyar testvéregyházakkal összefogva, más magyar intézményekkel és szervezetek támogatásával egyházi egyetemet fog létrehozni“. Kevesen tudják, hogy az ötlet nem előzmények nélküli, éppen hetven évvel ezelőtt már kísérlet történt egy hasonló intézmény létrehozására. Különbösen kisebbségünk életében nem ez az egyetlen mozzanat, ami kísértetiesen emlékeztet az 1920 körüli indulásra. Most az Ellenzék című napilap és az Erdélyi Református Egyházkerület Teológiai Fakul-